

Ìtúpalè Ìjẹwọ́núra-àṣà Nínú Àṣàyàn Oríkì Àwọ̀n Ọ̀ba Aládé ní Ìjẹ̀bú

Ayòbámi Mistura Tábí-Àgòrò
Department of Yorùbá Studies
Tai Solarin University of Education, Ìjagun
Ogun State, Nigeria
ayobamimistura2020@gmail.com

Àṣamò

Ìṣé yìí gbájú mó itúpalè àṣàyàn oríkì àwọ̀n ọ̀ba aládé ní ilẹ̀ Ìjẹ̀bú. Onírúurú ìṣé iwádií ló ti wáyé lóri oríkì àti ipa àwọ̀n ọ̀ba aládé lówùjọ̀ Yorùbá, bí ó ti hàn nínú ògòrò ìṣé tí àwọ̀n onímò ìṣáájú ti ṣe ní ẹ̀ka-imò Yorùbá lápapọ̀, ṣùgbón diẹ̀ nínú àwọ̀n onímò náà ni wón ṣe ìṣé lóri oríkì àwọ̀n ọ̀ba ilẹ̀ Ìjẹ̀bú. Ìwádií fi idí rẹ̀ múlẹ̀ pé púpọ̀ nínú àwọ̀n ọ̀ba ilẹ̀ Ìjẹ̀bú ni wón jẹ̀ bọ̀ròkinní, gégé bí ó ti hàn nínú oríkì wọ̀n. Ìwádií yìí fi àṣàyàn oríkì àwọ̀n ọ̀ba aládé ní ilẹ̀ Ìjẹ̀bú hàn gégé bí èyí tí àkóónú rẹ̀ kún fún onírúurú itàn nípa ètò-ìṣèlú ilẹ̀ Ìjẹ̀bú, ètò-ọ̀rò-ajé àti àṣà tí ó jẹ̀ mó ètò-ìbára-ẹ̀ni-gbẹ̀pọ̀ àwùjọ̀ Ìjẹ̀bú gégé bí èyà kan tó ní olá lówùjọ̀ Yorùbá. Gbogbo àwọ̀n nńkan tí iwádií yìí ṣe àfàyo rẹ̀ nínú àṣàyàn oríkì àwọ̀n ọ̀ba aládé ilẹ̀ Ìjẹ̀bú ni kò fi bẹ̀è fara hàn nínú ìṣé àwọ̀n onímò ìṣáájú nípa oríkì ilẹ̀ Ìjẹ̀bú. Ìṣé yìí dí àláfó náà. Ìṣé yìí fi idí rẹ̀ múlẹ̀ pé oríkì àwọ̀n ọ̀ba aládé ilẹ̀ Ìjẹ̀bú kún fún itàn nípa àwùjọ̀ wọ̀n pèlú onírúurú àṣà àti ìṣe àwọ̀n Ìjẹ̀bú. Ìṣé yìí tún fi hàn pé, àkóónú oríkì àwọ̀n ọ̀ba aládé ilẹ̀ Ìjẹ̀bú kún fún gbogbo ojúlówó àṣà àti ìṣe àwọ̀n èyà náà.

Ìfáára

Ohun tó bá ti di b́arakú ẹ̀ni àti idámò ẹ̀ni ni àṣà jẹ̀. Àṣà yìí jẹ̀ ìṣe, igbàgbó, èrò àti ihùwàsì àwọ̀n èyà kan tàbí agbègbè kan. Ìṣé, iwà, ìṣèlú àti igbé ayé àwọ̀n èniyàn náà wà nínú àṣà wọ̀n. Èyí bá èrò àwọ̀n onímò lóri àṣà bí Ọ̀báfẹ̀mi (1997), Ìṣòlá (2010 àti 2009) àti Ọ̀jọ̀ (1982) mu. Kò wá sí àwùjọ̀ tí èniyàn wà tí àṣà rẹ̀ kò ní jẹ̀ jádè lára ohun tó bá n ṣe.

Bí a bá wá wo àwọ̀n àṣàyàn oríkì àwọ̀n Ọ̀ba Aládé ní ilẹ̀ Ìjẹ̀bú, a ṣàkiyèsì pé àwọ̀n àṣà kan tó wà ní àwọ̀n ilú yìí máa n jẹ̀ wọ̀nú ara. Bí àṣà yìí bá jẹ̀ yọ̀ nínú oríkì Ìjẹ̀bú-Òde bí àpẹ̀rẹ̀, àṣà yìí a tún jẹ̀ yọ̀ nínú àwọ̀n oríkì ilú míràn náà

ni ilẹ̀ Ijẹ̀bú bí Ìlesẹ̀, Ìṣágámù àti àwọn yòókù. Èyí kò ṣẹ̀yìn pé ibudó àṣà kan náà ni itàn fidí rẹ̀ múlẹ̀ pé wón ti ṣẹ̀ wá. Ohun tó le fa iyatò pèrété tó wà nìbẹ̀ ni iyatò kòòkan tí ó máa ń ṣẹ̀lẹ̀ tí itànkálẹ̀ àṣà bá ń wáyé. Èyí ló fa sàbàbí tí a fi sàmúlò àlàkalẹ̀ àwọn agbàterù tíòrì ijẹwónúra pèlú itepeṣe mọ̀ èrò ti Fowler (2003). Wón jẹ́ kí á mọ̀ pé iwònúbònú àṣà máa ń wáyé bí ifẹ̀gbẹ̀kẹ̀gbẹ̀ bá wà láàrin àwọn àṣà méjì. Iyatò náà a sì máa wáyé bí ònà iṣàtúnpin àṣà bá ti yàtò.

Àkíyèsí àwọn oríki àwọn ọ̀ba Aládẹ̀ àti oríki-orílẹ̀ Ijẹ̀bú wá jẹ́ kí á mọ̀ pé oríki jẹ́ ọ̀kan lára ilẹ̀ iṣurá àṣà èsin, iṣesí, ihùwásí àti iṣe nítorí pé ijẹwónúra àṣà hàn kedere nínú àwọn oríki yí. Èyí ni pé ifẹ̀ sí àpohùn àbáláyé jẹ́ èrì-máa-jémi-niṣó àti iṣelọ̀jò àwọn àṣà wa.

Èyí já sí pé ìmọ̀ nípa àwọn ipohùn iṣẹ̀nbáyé a máa ranni lówó láti ṣe àwòfin àwọn àṣà tí ó jẹ́ b́arakú fún iran kan, nínú èyí tí iṣesí, èsin, igbòkẹ̀gbodò àti òfin wón wà. Lédè kan ṣá, ònà iṣelọ̀jò àṣà fún àwọn iran tó ń bọ̀ lẹ̀yinwá òlá ní ipohùn tí oríki náà wà lára wón jẹ́. Nínú Oríki-orílẹ̀ àti Oríki àwọn Ọ̀ba Aládẹ̀ ni a ti rí ijẹwónúra àṣà. Àṣà yíi sì ń tóka sí ibáṣepò tó wà láàrin àwọn ilú yíi láti ipilẹ̀. Àwọn àṣà tí a kíyèsí pé ó tataré wọ̀ inú ara wón ni èsin ibilẹ̀, ilépa owó àti ọ̀rò, ipètùsááwò nínú ipò ọ̀ba àti okòwò nínú àwọn ilú yíi.

Tíòrì Àmúlò fún Iṣẹ̀ Àpilẹ̀kọ̀ yíi

Tíòrì méjì ọ̀tòtòtò ni a yàn láàyò fún itupalẹ̀ oríki-orílẹ̀ Ijẹ̀bú àti àṣàyàn oríki àwọn Awùjalẹ̀ pèlú àṣàyàn àwọn Ọ̀ba aládẹ̀ míràn ní àwọn ilú Ajórúko-mọ̀-Ijẹ̀bú. Àwọn tíòrì méjèèjì náà ni tíòrì ijẹwónúra àti tíòrì ifojú-àṣà-ibilẹ̀-wo lítirésò. Ọ̀kòòkan àwọn tíòrì méjèèjì wònyí ní í ṣe pèlú iṣẹ̀ itupalẹ̀ akóónú àti kókò-òrò iṣẹ̀-ònà ajemó-lítirésò. Ní pátó, àwọn tíòrì méjèèjì máa ń ṣe àfihàn àṣà, èsin, itàn, èrò-ìjinlẹ̀ àti ojú-àmúwayé àwọn èniyàn inú àwùjọ̀ tó ni lítirésò tí a bá lò wón fún. Ìdí niyí, tí a fi yan àwọn tíòrì méjèèjì láàyò fún itupalẹ̀ iṣẹ̀ yíi.

Tíòrì Ijẹwónúra

Àwọn onímọ̀ ìjinlẹ̀ sáyènsì ni wón dá tíòrì yíi sílẹ̀. Àlàyé tí Barbara (2002:148) ṣe nípa tíòrì yíi ni pé, Gabriel Tarde tí ó jẹ́ ọ̀mọ̀ ilẹ̀ Faransé nínú ìmọ̀-ibágbépo ló kókó sí ojú àwọn èniyàn sí ohun tí à ń pé ní ijẹwónúra nńkan, (Barbara 2002:148). Ní nńkan bí ọ̀pin ọ̀rúndún kọ̀kàndínlógún ni àwọn onímọ̀-àwùjọ̀ ti ilẹ̀ Jamaní àti Australia bíi Friedrich Ratzel àti Leo Frobenius náà bèrè iwádií nípa tíòrì ijẹwónúra yíi. Ní Midwestern ti United State ni ìmọ̀ ijẹwónúra yíi ti gbilẹ̀ gan-an láàrin àwọn onímọ̀ Soṣíólójì ní 1920 sí 1930. Ìmọ̀ ìjinlẹ̀ sáyènsì àti iṣẹ̀ ọ̀gbìn wá di ohun tó gbilẹ̀ nígbà náà, nípasẹ̀ akitiyan àwọn onímọ̀ ijẹwónúra wònyí. Ohun tó kókó jẹ́ àwọn onímọ̀ ijẹwónúra yíi lógún nínú iwádií wón nígbà náà ni iwádií nípa bí àwọn agbẹ̀ olóhun-ọ̀gbìn ṣe ń ṣe

àwáarí àwọ̀n irúgbìn tí wọ̀n n gbìn àtí oríṣìí ohun-èlò tí wọ̀n n lò pẹ̀lú ilàná tí wọ̀n n gbà ṣe iṣẹ̀ àgbẹ̀ tí wọ̀n n ṣe.

Léyìn iwádíí àwọ̀n onímò ìjẹwọ̀núra tí wọ̀n kọ̀kọ̀ lò ó fún iṣẹ̀ àgbẹ̀ àtí imò-ẹ̀rọ̀ nípasẹ̀ imò-àwùjọ̀ tí wọ̀n lò ó fún ni àwọ̀n onímò miíràn ní ẹ̀ka-ẹ̀kọ̀ ètò-ilera, ètò ọ̀rọ̀-ajẹ, ètò-ìbágbépọ̀, ẹ̀kọ̀ nípa tewé-tegbò, okòwò, ẹ̀kọ̀ idàgbàsókè, ètò-ìbáńísòrọ̀ àtí àwọ̀n ẹ̀ka-ẹ̀kọ̀ miíràn nàá bèrẹ̀ sí ní í lo tíọ̀rì yíí láti fi ṣe iwádíí ní ẹ̀ka-ẹ̀kọ̀ wọ̀n. Barbara (2002:148) ṣàlàyẹ̀ pé:

Since its start in rural sociology, Diffusion of Innovations has been applied to numerous contexts, including medical, sociology, communications, marketing, development studies, health promotions, organizations studies, knowledge management, and complexity studies, with a particular large impact on the use of medicines, medical techniques and health communications.

(Láti igbà tí imò-ìjẹwọ̀núra ti bèrẹ̀ gégé bí imò nípa ìbágbépọ̀ igbèríko, ó ti wá pada di ohun tí àwọ̀n ẹ̀ka-imò miíràn yàn láàyò ní ọ̀gangan-ipò tó fejú, tí a lè tọ̀ka sí àwọ̀n bíi imò nípa ètò-ilera, ẹ̀kọ̀-ìbágbépọ̀, imò-ìbáńísòrọ̀, ẹ̀kọ̀-okòwò, ẹ̀kọ̀ nípa idàgbàsókè, àkóso imò, àtí ẹ̀kọ̀ nípa imò tó fejú. Ó sì tún jẹ̀ mọ̀ akítìyan tó n mú igbéláruge bá imò nípa ètò-ilera, imò-ẹ̀rọ̀ ajemọ̀-ilerá, àtí ètò ìbáńísòrọ̀ nínú ètò-ilera)

Onímò yíí tọ̀ka sí àkókò tí idàgbàsókè dé bá tíọ̀rì ìjẹwọ̀núra gan-an fúnra rẹ̀. Bí a bá wo àlàyẹ̀ tí onímò yíí ṣe nípa bí àwọ̀n ẹ̀ka-imò oríṣííríṣíí ṣe n ṣe àmúlò tíọ̀rì yíí nínú ẹ̀ka-imò wọ̀n, a ó ò rí i pé tíọ̀rì nàá wúlò fún iwádíí nípa àtíwáyé oríṣííríṣíí ohun tuntun lánwùjọ̀. Àwọ̀n onímò nípa ètò ohun titun bíi H. Earl Pemberton (1936) tilẹ̀ lo tíọ̀rì yíí láti wádíí nípa bí wọ̀n yó ó ṣe ṣe àgbékalẹ̀ ilàná tuntun nínú ètò ìbáńísòrọ̀. Èyí ló mú Pemberton (1936) dábaá ohun tí wọ̀n n pè ní oǹtẹ̀ (postage stamps) àtí onírúurú àmì-ìbáńísòrọ̀ (communication codes) miíràn. Gbogbo èyí jẹ̀ imò ipilẹ̀ nípa tíọ̀rì itankálẹ̀ tó pada gbilẹ̀ tààrà ní oḍún 1962 gan-an.

Rogers (2003:38) gbà pé, àṣà àwọ̀n èniyàn tí wọ̀n bá padẹ̀ tí wọ̀n sì máa n ní àjosepọ̀ láàrin ara wọ̀n máa n mí síra. Ìmísíra àṣà àtí okúnfà rẹ̀ ní ibùdó ọ̀tòṣòtò ló jẹ̀ Rogers (1962 àtí 2003) lógún. Akítìyan onímò nípa ìbágbépọ̀ igbèríko (rural sociology) tí orúkọ̀ rẹ̀ n jẹ̀ Everett Rogers yíí ní ibèrẹ̀ oḍún 1962 tí ó kọ̀kọ̀ gbé iwé kan jáde lórí tíọ̀rì ìjẹwọ̀núra ló túbọ̀ jẹ̀ kí tíọ̀rì yíí fejú sí i. Onímò yíí wá ṣe àmúlò ohun tí ó pè ní ẹ̀bùn-iṣàtúnṣe-sí-ǹnkan (innovation) nínú tíọ̀rì yíí. Èyí ló mú un pè é é ní (Diffusion of Innovation) nínú iwé rẹ̀ nàá. Rogers (2003:208) wá ṣe àyèwò ojú-iwòye àwọ̀n onímò ipilẹ̀ nípa tíọ̀rì ìjẹwọ̀núra. Léyìn nàá ló dá àbá àfojúsùn tíọ̀rì yíí láti máa fi wádíí nípa bí àṣà tuntun kan ṣe wáyé ní àwọ̀n ibùdó ọ̀tòṣòtò. Rogers (2003) gbà pé, àṣà àwọ̀n

èniyàn tí wọn bá padé tí wọn sì máa n ní àjòṣepò láàrin ara wọn máa n mí síra. Ìmísíra àṣà àti okùnfà rẹ̀ ní ibùdó ọ̀tòtòtò ló jẹ̀ Rogers (1962 àti 2003) lógún.

Àbá m̀éta tí Rogers (2003:208) dá lóri àfojúsùn tíòrì ijẹwọ̀núra yìi jẹ̀ mọ̀ (1) ibùdó àṣà kanṣoṣo (one culture centre), (2) ibùdó àṣà pérete (A limited number of culture centre), (3) ọ̀pọ̀ ibùdó àṣà (culture areas). Àwọn àbá m̀etẹ̀eta yìi ni Rogers (2003:208) gbàgbọ̀ pé ó lé ran lámèétó tó bá fẹ̀ lo tíòrì ijẹwọ̀núra fún iwádií ṣiṣe. Ní ti àkókó tí ó pé ní ibùdó àṣà kanṣoṣo, ohun tí ó tùmọ̀ sí ni pé, orísun kanṣoṣo ni gbogbo àṣà àgbáyé ti bèrè, kí ó tó di pé àwọn àṣà náà n t̀àn kálè. Ó gbàgbọ̀ pé, ijẹwọ̀núra àṣà tó bèrè ní ibùdó ẹyọ kanṣoṣo náà ni àyípadà n dé bá nígbà tí ó n t̀àn káakiri. Kókó-òrò kejì tí Rogers (2003:208) tóka sí yìi tùmọ̀ sí pé, ó sé e ṣe kí ibùdó àṣà ipilẹ̀ ju ẹyọ kan ṣoṣo lo, ṣùgbón, tí kò pò púpò. Rogers (2003:209-210) sọ pé:

To the innovative diffusionalism, a phenomenon exchanged their forms, shapes, status, conditions and appearances from one cultural bound area, other than the natural physical locations and settlements...

(ní ojùwùweye tíòrì ijẹwọ̀núra, àṣà kan a máa yí padà ní irísí, òdiwòn, ipò, àdámọ̀, àti àrímọ̀ wọn láti ibùdó àṣà kan sí òmíràn, ní èyí tí kí í ṣẹ̀lẹ̀ sí wọn ní àwọn agbègbè àti àwọn iletò tí a ti ṣẹ̀dá wọn...)

Ibi tí Rogers (2003) dári èrò rẹ̀ nípa tíòrì ijẹwọ̀núra yìi sí yàtò sí ti àwọn onímọ̀ sáyẹ̀nsì tí wọn ṣẹ̀dá tíòrì yìi ní ipilẹ̀. Bí a bá wá kíyèsí èrò rẹ̀ pé àṣà máa n yí padà láti iletò kan sí òmíràn nígbà tí wọn bá mí sí ara wọn, a lè gbà pé èyí rí bèè. Ṣùgbón, Rogers (2003:210) tún fi yé wa pé kí í sí iyípadà nínú agbègbè àti iletò. Àwọn ohun tó fi ṣe àpẹ̀rẹ̀ àpẹ̀júwe agbègbè àti iletò tí kí í yí padà náà ni odò, òkè, òòrùn, òṣupá, ojú ọ̀run, ilẹ̀ àti àpáta. Gbogbo àwọn ǹnkan wònyí náà ni irísí àti àrímọ̀ wọn lè yí padà tabí kí wọn dínkù ní òdiwòn wọn, bí ojò bá tí n gori ojò. Lóòótó, ohun tó wà lókàn Rogers (2003:210) lóri èyí ni pé, àwọn ǹnkan wònyí kò ṣe é mú kúrò ní iletò kan lọ sí iletò m̀íràn bí Ọ̀lọ̀run ti dá wọn. Bí èyí bá rí bèè, àwọn ará iletò kan lè gbéra láti iletò wọn láti lọ tẹ̀dó sí ibùdó àwọn ǹnkan agbègbè ipilẹ̀ṣẹ̀dá (natural physical locations) tí onímọ̀ yìi n wí.

Àwọn onímọ̀ lítírẹ̀ṣọ̀ àti ètò ìgbé ayé èdá àwùjọ̀ ni wọn tún ṣe àmúlò tíòrì yìi láti máa wádií nípa bí ìṣẹ̀dá afò̀ ti n wáyé lódó àwọn olùṣẹ̀dá lítírẹ̀ṣọ̀ láti fi tóka sí gbogbo ètò ìgbé -ayé àwọn èdá èniyàn. Lára àwọn onímọ̀ tí wọn lo tíòrì yìi fún iwádií nípa àlò ni Adams (1997) àti Dean (1997). Dean (1997:271) tilẹ̀ sọ pé:

Diffusion refers to the dissemination of any physical element, idea, value, social practice, or attitude through and between populations. Diffusion is among the rare concepts used across the physical, natural, and social

sciences, as well as in the arts. Diffusion is mostly closely associated with the social sciences, particularly rural sociology, anthropology, and communication... in the area of innovation diffusion, Everett Rogers (1983) produced a formal theory that is broadly recognised, often treated, and that has been adapted to other content areas including disaster research and technology transfer. Now in literature, the scope of diffusion is to trace the original context of any folktales.

(Ìjẹwọ́núra tùmò sí ilàna àmúlò fún àwọ̀n ohun-èlò àfọ̀júri, èrò-báyẹ̀serí, ìmọ̀rírí, akítíyan ètò-ìbágbẹ̀pò, tàbí ihùwásí nípasẹ̀ àtí láàrin ọ̀pọ̀ nńkan. Ìjẹwọ́núra wà lára àwọ̀n ìmò tó ṣòwọ̀n tí wọ̀n n ló káàkírí èka-èkọ̀ ètò-ìlera, èka-èkọ̀ ajẹmọ̀ ohun-èlò alábudá-àdámọ̀, àtí èka-èkọ̀ ètò-ìbágbẹ̀pò, àtí èka-èkọ̀ iṣẹ̀-ọ̀nà. Èka-èkọ̀ tí ìmò-ìjẹwọ́núra jẹ̀ mọ̀ jù lọ̀ ní èka-èkọ̀ ètò-ìbágbẹ̀pò, ní pàtàkì jù lọ̀ ètò-ìbágbẹ̀pò ajẹmọ̀-ìgbèríkọ̀, ètò-ìgbé ayé-èdà, àtí ìbáńisòrò... ní abala tí ìmò-ìjẹwọ́núra aṣàtúntò-àṣà, Everett Rogers (1983) ṣe àgbéjádé tíọ̀rì kan tí ó fejú, tí ó sì dì itẹ̀wọ̀gbà fún àgbéyẹ̀wò àwọ̀n onímò ní èka-ìmò miiṛàn lólọ̀kan-ò-jòkan, ní èyí tí wọ̀n n ṣe àmúlò rẹ̀ fún iyanjú-iṣòrò tí ó jẹ̀ mọ̀ ipádánù àwọ̀n ohun-ìní àtí iwádíí nípa ìmísíra ìmò-èrò. Wáyí o, nínú lítírẹ̀ṣò, àmúlò ìmò-ìjẹwọ́núra níí ṣe pẹ̀lú iwádíí orírún àlọ̀ èyíkéyí láti mọ̀ ojúlówó ibùdó rẹ̀ gan-an ní pàtò.)

Dean (1997:271) kọ̀kọ̀ júwe láárijà ìmò-ìjẹwọ́núra àtí ilàna tí àwọ̀n olùdásilẹ̀ rẹ̀ gbà ló ó fún iwádíí oríṣiíríṣí. Bákan náà ló tọ̀ka sí àwọ̀n èka-ìmò bí èka-èkọ̀ ètò-ìlera, èka-èkọ̀ ajẹmọ̀ ohun-èlò alábudá-àdámọ̀, àtí èka-èkọ̀ ètò-ìbágbẹ̀pò, àtí èka-èkọ̀ iṣẹ̀-ọ̀nà tí tíọ̀rì yíi wúlò fún. Lẹ́yin náà ló wá fí ìdí rẹ̀ múlẹ̀ pé tíọ̀rì ìjẹwọ́núra wúlò fún lítírẹ̀ṣò. Ó fí yé wa pé abala àlọ̀ tí ó jẹ̀ àpẹ̀rẹ̀ kan nínú lítírẹ̀ṣò alohùn ní òun yóò tí ṣe àmúlò tíọ̀rì náà. Níwọ̀n ìgbà tó jẹ̀ pé orírún iṣẹ̀lẹ̀, àṣà àtí onírúurú àwọ̀n nńkan tí àyípadà bá wọ̀n ní ìmò-ìjẹwọ́núra máa n tọ̀pinpin wọ̀n, kò nira láti ló ó fún iwádíí nípa orírún àwọ̀n èyà lítírẹ̀ṣò alohùn ilẹ̀ Adúláwọ̀ tí ó tí tẹ̀n káàkírí àgbáyé.

Ìdí tí a fí yan tíọ̀rì Ìjẹwọ́núra láàyò

Tíọ̀rì ìjẹwọ́núra jẹ̀ èyí tó gbà pé àjọ̀ṣepò àwọ̀n èdà máa n ṣe okùnfà ìmísíra àṣà. Èyí wà ní ibámu pẹ̀lú òwe àwọ̀n Yorùbá tó sọ̀ pé, bí ewé bá pé lára oṣẹ̀ yó ò dì oṣẹ̀. Tíọ̀rì ìjẹwọ́núra wá dàbí ìgbà tí èniyàn rí àpẹ̀rẹ̀ oṣẹ̀ lára ewé, tí ó sì fura pé a tí kó ewé náà papọ̀ mọ̀ oṣẹ̀ nígbà kan rí ní. Ìdí èyí ní pé, tíọ̀rì ìjẹwọ́núra kò gbà pé àṣà àtí iṣe àwùjọ̀ méjì lẹ̀ jọ̀ra wọ̀n lásán láíṣe pé àwọ̀n àwùjọ̀ náà tí ní àjọ̀ṣepò láàrin ara wọ̀n. Àjọ̀ṣepò tó tí wáyé láàrin àwọ̀n Ìjẹ̀bú àtí àwọ̀n èyà miiṛàn wà lára ohun tí iwádíí yíi gbèrò láti tọ̀pinpin rẹ̀. Ìdí nìyí tí a fí yan oríki, gégé bí èyà ewi alohùn tó máa n ṣe àfihàn ìtàn àtí ètò ìgbé ayé àwọ̀n tó ní ìn láti fí ṣe òdiwọ̀n iwádíí wa.

Orírun ijewonúra àṣà àwọn Ìjèbú ni ó kan iwádií yí. Àkíyèsí wa nípa àṣà ibilè àwọn Ìjèbú fi hàn pé àṣà nàà jora púpò láti iletò kan sí iletò miiran. Iwádií fi yé wa pé àṣà tí ó ti wà láti ipilèsè orilè àwọn Ìjèbú ni ó jẹ wonú gbogbo ètò igbé ayé won. Fún idí èyí, isẹ yí rí tíòrì ijewonúra gégé bí èrì tí a lè fi topinpin iwónúbònú tí ó wà nínú Oríkì-orilè àti oríkì àwọn ọba aládé ní ilè Ìjèbú.

Tíòrì Ìfojú-Àṣà-Ibilè-wo-Lítirésò

Tíòrì yí wà lára àwọn tíòrì tí àwọn lámèétó fi n ẹse itupalè isèlè inú àwùjo. Tíòrì yí fejú púpò, nítorí pé ó wà lára àwọn tíòrì ipilè lódò àwọn lámèétó tí n ẹse iwádií nípa àwùjo àti ètò-igbé ayé èdá. Yàtò sí èyí, tíòrì ifojú-àṣà-ibilè-wo nńkan pẹka sí oríṣíríṣí ọ̀nà. Àwọn lámèétó nípa ètò-igbé ayé-èdá ni wón pilè tíòrì yí. Lẹyìn tí wón dá tíòrì yí silè fún itupalè isèlè inú àwùjo ni àwọn ẹka-ẹkọ miiran bí imò-itàn, imò-ibágbépò, imò-isèlú, imò-èdá-èdè àti isẹ-ọ̀nà aláwómó-lítirésò nàà ló ó láti fi ẹse iwádií tó jẹ mó ẹka-imò won. Idí níyí tí èdè iperì tíòrì yí fi yàtò síra ní ẹka-imò kòòkan. Èdè-iperì tí àwọn lámèétó ajemó-imò-èdá-èdè fún tíòrì yí ni ifojú-àṣà-ibilè-wo lítirésò.

Èròngbà àwọn oludásilè tíòrì àṣà (cultural theory) gan-an ni láti mó iyàtò láarin ètò ayé àwọn èdá èniyàn lókan-ò-jòkan àti bí ètò nàà ti n yàtò sí ara won. Àwọn lámèétó ẹka-imò ètò-igbé ayé èdá tí wón pilè tíòrì yí gbájú mó àṣà àwùjo kòòkan tó jẹ mó aájò ẹwà síse, ẹkọ kíkó, èdè síso, isowó-korin, isesi enikòòkan tó jora, isinje iwà, ilànà idókòwò, ibágbépò, igbáyégbádùn, ojú-amúwayé won ní ipilèsè àti gbogbo ayípada oòrèkòòrè tó bá n dé bá gbogbo isesi wònyí. Richerson (2005:258) ṣàlàyé pé:

Cultural evolution or evolutionary theory of culture emanated from “culture” itself as “a special discipline capable of explaining how traits affect individual’s behaviour”. Cultural evolution, historically also known as sociocultural evolution, was originally developed in the 18th century by other polologists stemming from Charles Darwin’s research on evolution. Today, cultural evolution has become the basis for a growing field of scientific research in the social sciences, including anthropology, economics, psychology and organisational studies.

(Orírun àṣà tábi tíòrì orírun àṣà wáyé láti ara “àṣà” gan-an fúnra rẹ tí ó jẹ “ẹka-ẹkọ kan lótò, tó gbájú mó àlàyé nípa bí àbímó ti n ní ipa lóri ihùwàsí enikòòkan”. Iwádií nípa Lámèétó orírun àṣà yí fi hàn pé orúkọ ipilèsè rẹ gan-an ni orírun àṣà-ajemó-ibágbépò, tí ó bèrè ní nńkan bí ọ̀rúndún kejídínlógún nípasẹ àwọn lámèétó ètò-igbé ayé-èdá, ní èyí tí a lè topinpin rẹ dé inú isẹ iwádií tí Charles Darwin ẹse nípa orírun. Lóde-òní, lámèétó orírun àṣà ti wá dí ọ̀pómúléró nínú isẹ iwádií fún àwọn ẹka-imò ajemó-sáyènsi bíi ẹka-imò ibágbépò, pèlú àwọn miiran bíi imò-ètò-igbé ayé-èdá, imò-ètò-ọ̀rò-ájé, imò-ajemó-isẹ-ọ̀kàn, àti ẹka-imò aṣatúntò-nńkan)

Yàtò sí pé onímò yíi júwe orírún àṣà gégé bí èyí tí ó jẹ́ jáde nínú èkò imò-àṣà gan-an fúnra rẹ̀, ó tún júwe ohun tí àṣà jẹ́. Àpẹ̀júwe tí onímò yíi ṣe nípa àṣà, gégé bí ohun àbímọ́ tí ó ní ipa lórí iwà tí èniyàn yòò máa hù lánwùjọ̀ rẹ̀ dára, ṣùgbón, kò kógo já ní abala iwà tí enikan dá sílẹ̀. Onímò yíi n sọ nípa iwà àbímọ́ tí àṣà àwùjọ̀ eni máa n gbìn sí èniyàn lókàn. Bí a bá kíyèsí àwọ̀n iwà tó máa n jẹ́ jáde nínú ìṣesí enikòòkan tó tayo àṣà abiníbí eni, a ó ò rí i pé èyí kò hàn nínú àkíyèsí Richerson (2005:258) yíi. Ní ti tíòrì àṣà tí onímò yíi pé ní lámèétọ́ orírún àṣà nínú àyọ̀lò okè yíi, èdè-ìperí nàà wà ní ibámu pèlú ojúùwòye àwọ̀n onímò ètò-ìgbé ayé-èdà tí wọ̀n lò ó fún iwádíí wọ̀n. È-ka-imò kan gbòogi ni àṣà gan-an jẹ́ lódò àwọ̀n onímò nípa àṣà. Èyí fi ara hàn nínú àlàyé Richerson (2005:258) yíi. Kedere ló hàn pé, tíòrì àṣà ni orírún fún ọ̀gòrò àwọ̀n tíòrì tó n wádíí nípa ètò ìgbé ayé àwọ̀n èniyàn. Ìdì ni pé, ọ̀pòlọ̀pò èka-imò tó pa tíòrì yíi láró nínú èka-imò wọ̀n láti yí èdè-ìperí rẹ̀ padà ní ibámu pèlú ojúùwòye èka-imò tiwọ̀n ni wọ̀n fẹ́ tíòrì àṣà lójú. Mesoudi (a.w.y) (2006:329-380) sọ pé:

There have been a number of different approaches to the study of cultural evolution, including dual inheritance theory, sociocultural evolution, memetics, cultural evolution and other variants on cultural selection theory. The approaches differ not just in the history of their development and discipline of origin but in how they conceptualize the process of cultural evolution... there has been a convergence of the cluster of related theories towards seeing cultural evolution as a unified discipline in its own right. (Ọ̀gòrò àwọ̀n onímò ni wọ̀n ti lo ojúùwòye tiwọ̀n láti ṣe àmúlò lámèétọ́ orírún àṣà, ní àwọ̀n bíi onímò nípa tíòrì afojù-èjì-wo àjogúnbá, lámèétọ́ orírún àṣà-ibágbépò, tíòrì ifojú-ìsínjẹ-wo-nńkan, lámèétọ́ orírún àṣà àti àwọ̀n miíràn tó jẹ́ mó tíòrì àṣà gan-an fúnra rẹ̀. Kì í ṣe pé àwọ̀n èka-imò wọ̀nyí yàtò nínú orírún wọ̀n nikan, bí kò ṣe pé iyàtò tún wà nínú idàgbàsókè àti ilànà tí wọ̀n n gbà ṣe àwòta fún àṣà láti inú lámèétọ́ orírún àṣà... àgbárijọ̀pò àwọ̀n onímò ní èka-imò wọ̀nyí ti parapò láti forí korí lórí lílo lámèétọ́ orírún àṣà gégé bíi tíòrì kansọ̀so láàyè rẹ̀.)

Mesoudi (2006:329) tí a ṣe àmúlò èrò rẹ̀ lókè yíi ṣe àlàyé nípa àwọ̀n èka-imò miíràn tí wọ̀n n lo àṣà gégé bí ọ̀diwọ̀n iwádíí wọ̀n yàtò sí èka-imò ètò-ìgbé ayé-èdà àti èka-imò ibágbépò tí wọ̀n pilẹ́ tíòrì nàà. Ó hàn nínú àlàyé Richerson (2005) àti Mesoudi (2006) pé àṣà jẹ́ orírún fún gbogbo àwọ̀n lámèétọ́ tó n ṣe iwádíí nípa ètò ìgbé ayé àwọ̀n èdà èniyàn. Fún idì èyí, tíòrì yíi kì í ṣe tíòrì tuntun lódò àwọ̀n lámèétọ́ iṣẹ̀-ọ̀nà aláwòmọ́-lítírésò nàà.

Ìdí tí a fi yan Tíòrì Ifojú-àṣà-ìbílẹ̀-wo-Lítírẹ̀ṣò láàyò

Tíòrì ifojú-àṣà-ìbílẹ̀-wo lítírẹ̀ṣò ni èyí tí a yàn láàyò, kí ó lè ràn wá lówò láti topinpin Ijẹwónúra tí ó wáyé lóri àwọn àṣà ibílẹ̀ àwùjò Ijẹbú láti iletò kan sí òmíràn. Tíòrì ifojú-àṣà-ìbílẹ̀-wo lítírẹ̀ṣò n ṣe àpẹjúwe orírùn àṣà àwùjò kòòkan àti àyípadà tí ó n dé bá àwọn àṣà nàà. Èyí ló fún wa ní ànfààní láti mọ orírùn àṣà ibílẹ̀ àwọn Ijẹbú àti àyípadà tí ó dé bá àwọn àṣà nàà, gégé bí ó ti hàn nínú àṣàyàn oríki-orílẹ̀ àti oríki àwọn ọba aládé ilẹ̀ wọn. Tíòrì yíi rí lítírẹ̀ṣò gan-an fúnra rẹ̀ gégé bí àṣà. Bí a bá wá fi lítírẹ̀ṣò ilẹ̀ Yorùbá ṣe òdiwòn, oríṣíríṣí lítírẹ̀ṣò alohùn wọn ni ó bá èrò àwọn onímọ̀ yíi mu jù lọ. Ìdí ni pé, inú lítírẹ̀ṣò alohùn Yorùbá ni àwọn àṣà ibílẹ̀ wọn ṣodo sí. Èsìn ibílẹ̀ àwọn Yorùbá pàápáà kò gbéyin nínú àkóónú lítírẹ̀ṣò alohùn wọn lókan-ò-jòkan. Ìdí niyí, tí a fi gbà pé àpapọ̀ tíòrì ifojú-àṣà-ìbílẹ̀-wo lítírẹ̀ṣò pèlú tíòrì Ijẹwónúra yóò wúlò fún wa láti wádíi nípa orírùn àwọn àṣà tó wà nínú àwùjò àwọn Ijẹbú lápapọ̀ àti bí àwọn àṣà nàà ṣe gbòòrò ní òde-òní.

Iṣẹ̀ Onímọ̀ Iṣáájú lóri Ipa àwọn Ọba lówùjò Yorùbá

Àwọn ọba tí Yorùbá n pè ní ọba aládé ni àwọn aláṣe láàrin ilú wọn, tí wọn máa n ṣe àmójútó fún gbogbo nńkan tó jẹ̀ mọ̀ èsìn, ètò ọ̀rọ̀-ajé, ètò-iṣẹ̀lú, ètò amúlúúdùn, ètò mọ̀lẹ̀bí àti àwọn miíràn. Nígbà tí àwọn Gẹ̀ẹ̀sí mú òlájú tiwọn wọ̀ àwùjò Yorùbá, ó ṣe àkóbá púpọ̀ fún ètò-iṣẹ̀lú ibílẹ̀ Yorùbá. Ọ̀pọ̀ àwọn ọba aládé ni wọn sọ̀ di baálẹ̀ tàbí ajélẹ̀ lásán tí wọn kò lè dá àṣe kankan pa mọ̀. Olániyi (2011:140) tilẹ̀ fi yé wa pé:

Amidst denials of identities, there are confusing signals over authorities and meaning in modern Yorùbá history. Those whose communities had kings with beaded crowns (ọba) in the past had dwarfed into baálẹ̀ (district/village heads) in the modern political structure. This is not surprising as many of the ancient kingdoms continue to shrink in terms of space, population and political relevance.

(Láàrin ọ̀pọ̀ tí a kò tilẹ̀ lè dá mọ̀ mọ̀, ọ̀gòòrò àwọn kan ni àmi ipò àṣe wọn tilẹ̀ rújú sí ni tí kò sì tún ni itumọ̀ kan pàtò mọ̀ nínú itàn àwùjò Yorùbá lóde-òní. Ọ̀pọ̀ àwọn ilú tí wọn ní ọba aládé (ọba) ní igbà kan rí ni àyípadà tí dé bá wọn bá yí, tí ó jẹ̀ pé baálẹ̀ lásán ni wọn n jẹ̀ nínú ètò-iṣẹ̀lú ayé òde-òní. Èyí kò tilẹ̀ lè ya ni lẹnu nítorí pé ọ̀gòòrò àwọn ilú àti iletò nílá ní ayé àtíjọ̀ ní wọn tí di abúlẹ̀ko nípasẹ̀ ààyè, pípọ̀ tí wọn pọ̀ sí í àti ètò-iṣẹ̀lú wọn.)

Ohun tí ó mú wa lo àyọ̀lò onímọ̀ yíi ni pé, àwùjò Yorùbá tí yí padà kúrò ní ilàna tí ó wà ṣáájú kí ètò-iṣẹ̀lú igbálódé tó wọ̀ àwùjò wọn. Ní irufẹ̀ àkókò tí Olániyi (2011:140) n jùwe nínú àyọ̀lò òkè yíi pé àwọn ọba aládé n ṣe ètò ilú, kò tii sí aawọ̀ tàbí gbọ̀nmísí-i-omi-ò-tó lóri ọ̀rọ̀ iṣẹ̀lú àwùjò Yorùbá bíi tí òde-òní. Igbésẹ̀ onípẹ̀lẹ̀jipele àti onípẹ̀jipò ni wọn fi n yan ọba, baálẹ̀ àti àwọn

ijòyè ilú nígbà nàà. Àwọ̀n ẹ̀rú mọ̀ ara wọ̀n lẹ̀rú ní irúfẹ̀ àkókò tí à n wí yí nínú àwùjọ̀ Yorùbá, àwọ̀n iwọ̀fà nàà kì í sì tasẹ̀ agèrẹ̀. Lóde-òní, terú tomo ni ó n jẹ ọ̀ba nínú ètò-ìṣelú igbàlódé. Èyí sì ẹ̀ ẹ̀ akóbá fún àwùjọ̀ Yorùbá lópòlópò. Ìdí ni pé, ọ̀pò àwọ̀n tí wọ̀n kò yẹ̀ lóyè, látàrí àináání òfin, èèwọ̀ àti àgbèdò ilú wọ̀n ni wọ̀n n yàn sí ipò oyè báyií. Yàtò sí pé àwọ̀n ọ̀ba tí wọ̀n n yàn sí ipò ọ̀ba aládé lóde-òní kì í ẹ̀ ẹ̀ ojúlówó ọ̀mọ̀ oyè tí ilú n fẹ̀, ọ̀gòròrò àwọ̀n afipájoyè tí wọ̀n kì í ẹ̀ ẹ̀ ọ̀mọ̀ bíbí ilú tí wọ̀n jẹ̀ oyè lé lóri ló wà ní ipò ọ̀ba báyií. Púpọ̀ nínú wọ̀n ló bó sí ipò ọ̀ba látàrí owó àti olá wọ̀n tí ó ju tí àwọ̀n ọ̀mọ̀ onílúú gan-an lọ. Àwọ̀n ọ̀dàlẹ̀ afọ̀bajẹ̀ àti Ìjọ̀ba igbàlódé tó n fi wọ̀n joyè nàà kì í wádií bóyá ọ̀mọ̀ ẹ̀rú ni ẹ̀ni tí ó fẹ̀ jẹ̀ ọ̀ba nàà tàbí ọ̀mọ̀ ibílẹ̀ ilú gan-an. Owó àti olá nikan ló sáà n jẹ̀ wọ̀n lógún lóde-òní.

Lòòótó, a sì ní àpẹ̀rẹ̀ ohun tí à n pè ní ọ̀ba aládé nínú ètò ìṣelú àwùjọ̀ ọ̀de-òní, sùgbón ojúṣe wọ̀n tí n yàtò sí ipa àti ipò tí àwọ̀n ọ̀ba aládé wà nínú àwùjọ̀ Yorùbá láyè àtijó. Gbogbo àṣẹ̀ ilú tibú tòòró wà lówó àwọ̀n ọ̀ba aládé ilẹ̀ Yorùbá láyè àtijó, sùgbón olúdámòrán ni ọ̀pò wọ̀n jẹ̀ sí àwọ̀n Ọ̀ṣelú igbàlódé lóde-òní. Èyí ta ko àṣà ibílẹ̀ Yorùbá nípa ojúṣe àti àbùdá ọ̀ba aládé nínú àwùjọ̀ wọ̀n (Adéoyè, 1979, Arómọ̀láràn àti Mustapha, 1975). Akinọ̀lá (2009:203) sọ̀ pé:

One of the major factors accountable for the divisions within the political elite, such that they have been unable to produce leaders who command country-wide support, is the prevalence in Nigeria, of two opposing, if not antagonistic, cultural traditions. In the northern parts of the country, a centuries-old Muslim cultural infil-tradition was considered by the 1804 jihad, which instituted the Muslim caliphate, and transformed much of northern Nigeria to a Muslim society. In southern Nigeria, however, it was the Christian missions, through their evangelistic and social endeavours that sowed the seeds of a transformed leadership from traditional to modern socio-political system.

(Ọ̀kan pàtàkì lára àwọ̀n ohun tí ó ẹ̀ ẹ̀ okùnfà ipinya láàrin àwọ̀n ọ̀jinmi ọ̀ṣelú, tí ó fi jẹ̀ pé wọ̀n kò tilẹ̀ ní ànfàání láti fa adarí kan kalẹ̀ tí yòò jẹ̀ itẹ̀wọ̀gbà fún gbogbo àwọ̀n ẹ̀niyàn orílẹ̀-èdè, ni itakora àṣà méjì, bí kì í bá tilẹ̀ ẹ̀ pé wọ̀n jẹ̀ ọ̀tá síra wọ̀n ní ilẹ̀ Nàìjíríà. Ní apá àríwá-ilà-ọ̀orùn orílẹ̀-èdè yí, àwọ̀n ajagun-èsin jiháàdi tí 1804 ni wọ̀n tí ẹ̀ ẹ̀ okùnfà àṣà tó jẹ̀ mó ẹ̀sin Mùsùlùmí, tí ó sì tún sọ̀ ọ̀gòròrò àwùjọ̀ àríwá-ilà-ọ̀orùn di tí Mùsùlùmí. Ní gúúsù orílẹ̀-èdè Nàìjíríà, bakan nàà ẹ̀wẹ̀, akitiyan àwọ̀n Ọ̀mọ̀lẹ̀yìn-Jésù ni, nípasẹ̀ ikéde ihinrere àti ètò igbéayé wọ̀n tí ó ẹ̀ ẹ̀ okùnfà bí àwọ̀n adarí ilú tí ibílẹ̀ tí di ohun tí ipò wọ̀n yí padà di tí ọ̀ṣelú igbàlódé.)

Akinola (2009:2-3) so ó di mímò pé itakora àṣà ibílẹ̀ àti àwọn àṣà tó wá láti ilẹ̀ òkèèrè sí ilẹ̀ Nàìjíríà ló yí àbùdá adarí ilú padà kúrò ní ti ibílẹ̀ sí ti ìg-bàlódé. Akinola (2009:2-3) tún fi yé wa pé, itakora àṣà òlájú ilẹ̀ òkèèrè àti àṣà ibílẹ̀ ilẹ̀ Nàìjíríà yí gan-an wà lára ohun tó ṣe adínàgboókú fún àṣeyọ́rì àwọn olùdìje du ipò ní ilẹ̀ Nàìjíríà. Bí a bá kíyèsí ohun tí Akinola (2009:2-3) wí yí, òótọ̀ ọ̀rò gbàà ni. Ìdí ni pé, àṣà ibílẹ̀ tó rò mò ètò ọ̀ba jíjẹ tó ti yí padà ní àwùjọ Yorùbá lóde-òní kò fún wọn ní ànfààní láti mọ̀ èni tí wọn yóò fi ọ̀kàn tán gégé bí adarí ilú. Èyí yàtò sí ilànà tí wón fi n yan omọ oyè sí ipò ọ̀ba aládé nínú àwùjọ wọn tẹ̀lẹ̀. Àkóbá gbàà ni ilànà iṣẹ̀lú ìgbalódé ṣe sí ètò-iṣẹ̀lú àwùjọ Yorùbá àti ti ilẹ̀ Nàìjíríà lápapò.

Ìjẹwọ́núra Àṣà nínú Oríkì Àṣàyàn Àwọn Ọ̀ba Aládé Ilẹ̀ Ìjẹ̀bú

Àwọn àṣà tí ó so Ìjẹ̀bú pọ̀ mò ara wọn ni a rí gégé bí oríṣun iṣòkan nínú ètò-ibàra-eni-gbépò wọn. Ìjẹ̀bú kì í ṣe ilú kan ṣoṣo, bí kò ṣe orílẹ̀ àpapọ̀ àwọn èyà kan tí wón ní àjọṣe nínú àṣà, iṣe àti gbogbo ètò ìgbé ayé wọn. Olú ilú àwọn Ìjẹ̀bú nàà ni Ìjẹ̀bú-Òde, tí àwọn yòókù nàà sì wà ní àwọn iletò nílá miiran ní apá eṣe odò tí ó pààlà Ìpínlẹ̀ Èkó àti Ìpínlẹ̀ Ọ̀gùn, wón sì tún pààlà ní apá Àríwá ilẹ̀ wọn pẹ̀lú Ìpínlẹ̀ Ọ̀ndó àti Ìpínlẹ̀ Ọ̀yó ní Gúúsù. Bí àṣà àwọn èyà Ìjẹ̀bú yí ti jẹ wọnú ara nínú àṣàyàn oríkì ọ̀ba aládé ní gbogbo àyíká tí wón tẹ̀dó sí ni a ó máa ṣàlàyé lésẹṣẹ̀ bá yí.

Ìjẹwọ́núra Àṣà Ilépa Owó àti Ọ̀rò nínú Oríkì Àṣàyàn Àwọn Ọ̀ba Aládé Ilẹ̀ Ìjẹ̀bú

Ọ̀kan lára àṣà tó gbajúgbajà bí iṣáná eṣeta tí terútómọ̀ mò Ìjẹ̀bú mò ni ilépa owó àti ọ̀rò ní gbogbo ọ̀nà. Àṣà yí kò mò ní Ìjẹ̀bú-Òde nikan, a máa jẹ yọ nínú oríkì àwọn ilú yòókù nàà tó n jẹ orúkọ mò Ìjẹ̀bú. Èyí wá tùmọ̀ sí pé itàkùn tò so agbè Ìjẹ̀bú-Òde ló so elégédé àwọn ilú yòókù nàà, bí a bá wo iṣẹ̀dá oríkì wọn dáadàa. Èyí hàn nínú oríkì Ìjẹ̀bú yí:

Kára fowó pàwú
 Kára fèrigì jobì
 Kai fèrèké méejì pere omú
 Owó nilá
 Owó gọbọyi rée yen
 Owó Àpèkánukòó roboto
 Èwẹn omu onówó sinle ríkòbì
 Kékeré Ìjẹ̀bú
 Owó n wà
 Áagbà Jẹ̀èbú

Owó re ń wà
 Ọ̀bẹ̀nrẹ̀n Jẹ̀ẹ̀bú
 Owó ń wà
 Ọ̀kọ̀nrẹ̀n Jẹ̀ẹ̀bú
 Ewẹ̀n rArówó ẹ̀ ẹ̀ fújà nọ̀jà

Àrígámú nínú oríkì Ìjẹ̀bú òkè yí fi hàn pé gbogbo ohun tí èdà bá máa dà láyẹ̀, ó dá lẹ́rì owó. Kò sí èyà kan nínú èyà Yorúbá tí kò mọ̀ èyí sùgbón owó a máa múmú láyà àwọ̀n Ìjẹ̀bú débi kàá sí nńkan, aṭomodé, àtàgbà, àṭokúnrin àtobínrin Ìjẹ̀bú kí í kó iyán owó kéré. Kò pin sí inú oríkì Ìjẹ̀bú-Òde nikan bí a bá wò àwọ̀n oríkì ilú mīràn nàà, kedere ni èyí hàn nínú oríkì Ìjẹ̀bú tó jà wọ̀nù oríkì Ìlese yíi:

Omọ onigbo-má-déé-má-dèé
 Omọ onijù má-wò-mà-wò
 Omọ onígbo kan àjèjì ò wò
 Àjèjì tó bá wọgbó ọ̀ròmògìdì
 Yóó deni ẹ̀bọ̀ra
 Ìjẹ̀bú omọ Erenìwà
 Omọ olówó-iṣẹ̀nbáyé
 Ìran Ìjẹ̀bú tí rí ná wóo Dólá
 Kóyìnbó ó tóó dé
 Ọ̀yìnbó ló dé tán
 Lowó ọ̀hún pò si
 Omọ bíbíre ee jùú fowó rà

Àrífayọ̀ nínú oríkì òkè yí fi hàn pé iran Ìjẹ̀bú, yálá Ìjẹ̀bú-Òde, Ìjẹ̀bú-Igbó, Ìlese Ìjẹ̀bú, Èrunwọ̀n, Àgó-Ìwòyè àti àwọ̀n mīràn bẹ̀ẹ̀ ni ilépa ọ̀rò àti owó wà lára àṣà tó jẹ̀ wọ̀nù ètò ìgbé ayé wọ̀n lẹ̀kọ̀ọ̀kan. Èrì èyí wà nínú oríkì wọ̀n tí ó jáde lára àṣà. Šáájú ikónilẹ̀rú àwọ̀n Ọ̀yìnbó ni itepeḗ mọ̀ wíwá owó yí ti gogò ní àwùjọ̀ Ìjẹ̀bú. Sísó pé wọ̀n ń ná owó Dólá yí ki í ẹ̀ ẹ̀ pé Dólá ni Ìjẹ̀bú ń ná ní ipilẹ̀, sùgbón àtinúdá àwọ̀n apohùn ni èyí.

Ìjẹwọ̀núra Ẹ̀sìn Ìbílẹ̀ nínú Oríkì Àwọ̀n Ìlú Ajórúko-mọ̀-Ìjẹ̀bú

Ìran Yorúbá láti ibẹ̀rẹ̀pẹ̀pẹ̀ jẹ̀ iran ajíbòṣà. Bákan nàà lomọ̀ ṣorì ní ilú Ìjẹ̀bú àti àwọ̀n ilú ajórúko-mọ̀-Ìjẹ̀bú. Àwọ̀n ọ̀ba Aládé, ọ̀ba, Baálé, báálé sí ń kó ipa pàtàkì nínú ẹ̀sìn ibílẹ̀ wọ̀n. Yàtò sí àwọ̀n ọ̀ba Alayé ní àwọ̀n ilú yí àti àwọ̀n ìjòyè wọ̀n, àwọ̀n ilú yí tún ni àwọ̀n adarí ẹ̀sìn ní ilú kọ̀ọ̀kan. Ìpele méje ọ̀tòtòtò ní àwọ̀n akópa nínú ẹ̀sìn ibílẹ̀ yí pín sí. Àwọ̀n ipele nàà ni:

1. Àwọn Pànpá: Àwọn wònyí ní afòbajẹ tí wọn sì n mú ibú àti òòró ètò-ijoba ilẹ̀ Ìjẹ̀bú dúró. Ìpànpá pín sí ọ̀nà méta: (a) Agbọn láti Ìwáde Ìsàlẹ̀, (b) Lápò Èkùn láti Ìwáde Òkè (d) Kakańfò láti Porogun àti àwọn méta miíràn láti Jagun, Líkòtún àti Aşípá

2. Àwọn Oşùgbó: Ètò idájọ̀ ní àwọn àgbà egbé awo Ìjẹ̀bú yíi wà fún. Wọn ní àwọn ijòyè bí: Olúwo, Apèèná, Olúrin àti Akonaràn.

3. Àwọn Ilamùrén: Àwọn ijòyè yíi ní ó máa n bá ọ̀ba şe ilú. Àwọn ijòyè tó wà ní ipín yíi ní Olíşà, Ègbo, Ogbéni-Ojà, Olótufore, Bóbasuùwà, Olórá àti Ológben. Gbogbo àwọn wònyí ló ní ipa tí wọn n kó nínú èsìn ibílẹ̀ ní ilẹ̀ Ìjẹ̀bú. Ó yẹ kí a wo diẹ̀ lára bí àşà yíi (èsìn ibílẹ̀) şe je yọ̀ nínú oríkì ilẹ̀ Ìjẹ̀bú:

Lápòèkùn Omu Ajagbalúra
 Èwèsó, Omu Aláğemo Mèrindínlógún
 Ogbéni olójà
 Èwèsó, Omu Awujalẹ̀
 Líkòtún Omu Awúrefaşẹbarun
 Oliwo Àşápè-ọ̀là
 Èwèsó, Omu Aláğemo mèrindínnógú
 Líporogun, Ìwadeekè
 Èwèsó, ewen Omu Aláğemo
 Líwadeèsàlẹ̀
 Èwèsó, Omu Obańta
 Wen kú odún
 Wen a şámúrèn rowó rómú
 Èwèsó, Omu owó Líkòtún
 Ewen Lamuren omu Obańta Alárẹ̀
 Bòba-sùwà,
 Èwèsó.

Láisi àní-àní, ó hàn gbangba pé àşà àti èsìn ibílẹ̀ tí n wópò láarin àwọn eya Yorúbá yòókù náà je wọ̀ inú àwọn ilú ilẹ̀ Ìjẹ̀bú. Èyí ló hàn nínú oríkì wọn yíi. Lóòótó lò je pé Agemo şise je okan lára ibo ní ilẹ̀ Ìjẹ̀bú oun lò si gbajúgbajà jù lo, àkiyèsì fi hàn pé àwọn ibo miíràn wà. Iyen ló fara hàn nínú àwọn oríkì yíi. Kódà, ó túbò fi oríkì hàn gégé bí aşakótán ařihàn àşà àti èsìn àwujọ̀. Bí àşà ibòrişà tí wà ní liki ilẹ̀ Yorúbá náà ló wà ní gbàńja ilẹ̀ Ìjẹ̀bú. Ó wá şoro kí wón dárúko oòşà kan yálà èniyàndòòşà tábí oòşà atẹ̀wònrò kí wón má ménu ba àwọn yòókù náà. Lápòèkùn, Agemo, Obańta je apeşere àwọn orişà nínú ayọ̀lò okè yíi, nígbà tí Ogbéni-Ojà, Líkòtún, Olúwo, Líporogun je diẹ̀ lára àwọn Àwòrò ní ilẹ̀ Ìjẹ̀bú. Èyí kò fi gbogbo ara yàtò sí ohun tó máa n şelẹ̀ ní

àwọ̀n ilú ilẹ̀ Yorùbá yòókù náà, nítorí pé ẹnì tó mọ̀ ojú Ògún ní í dabi ní Ìrè. Ó hàn nínú àpẹẹrẹ̀ isalẹ̀ yíí láti inú oríki Ìṣagámù:

Ọ̀mọ̀ ọ̀lẹ̀ ẹ̀bí ìjà tán
 Ìjà kò tán, ẹ̀nu ẹ̀ la wà
 Ọ̀bá di méjì, ó diyọ̀nu
 Ọ̀mọ̀ lẹ̀wò Egbórókè ọ̀dèdè mu
 Ilé tàdí epo mójú ọ̀bẹ̀ tutù
 Ọ̀mọ̀ imọ̀lẹ̀, ọ̀mọ̀ Èbọ̀ra
 Ọ̀mọ̀ Ìmọ̀lẹ̀ tí jògèdè àgbagbà
 Ọ̀mọ̀ Èlúkú ará Íràyè
 Ọ̀mọ̀ Egúngún, ọ̀mọ̀ Agẹ̀mọ̀
 Ọ̀mọ̀ Egbaagbẹ̀je òrìṣà
 Ọ̀mọ̀ Ọ̀balùfọ̀n
 Ọ̀mọ̀ Ìmọ̀lẹ̀ tí korí ọ̀mọ̀ rẹ̀ sódò
 Bo pọ̀n ọ̀n rẹ̀, a kun èje
 Bì ò pọ̀ti ọ̀n rẹ̀, a kun èje
 Bì ò pọ̀ti ọ̀n rẹ̀, a kun èfà
 Egúngún a mọ̀ ijò
 Ebírè lò ní ilẹ̀ irẹ̀mọ̀

Bí o tilẹ̀ jẹ̀ pé àwọ̀n kókó-òrò miiran jẹ̀ yọ̀ nínú àyọ̀lò ọ̀kè yíí, kò rújú rará pé ẹ̀sìn ibílẹ̀ dunlẹ̀ bí ọ̀wàrà ọ̀jò ní ilẹ̀ Ìjẹ̀bú, èyí tí a rí ẹ̀rì rẹ̀ ní inú oríki wọ̀n. Wọ̀n ménu ba imọ̀lẹ̀, Èbọ̀ra, Èlúkú, Egúngún, Agẹ̀mọ̀ àti Ọ̀balùfọ̀n tó jẹ̀ àwọ̀n àṣà tó tí inú Yorùbá gan-an wọ̀ àṣà ilẹ̀ Ìjẹ̀bú. Èyí fidí rẹ̀ múlẹ̀ pé àṣà àti ojúwoyè pé ọ̀kánléninwò òrìṣà àti imọ̀lẹ̀ ló wà nílẹ̀ Yorùbá kò ẹ̀ aláitakàn mólẹ̀ ní ilẹ̀ Ìjẹ̀bú náà. Ọ̀un lò fa ipèdè tó wà ní ilà kẹ̀wáá lókè yíí pé “ọ̀mọ̀ Egbaagbẹ̀je òrìṣà”.

Ìjẹwọ̀núra Àṣà Ìpètùsááwò nínú ipò àwọ̀n Ọ̀ba Aládé Ilẹ̀ Ìjẹ̀bú

Ìgbàgbọ̀ àwọ̀n Yorùbá ní pé ẹ̀jọ̀ ní ènìyàn máa ń kọ̀, ẹnìkan kí í kọ̀jà àti pé ogun kí í ẹ̀e iyán bèẹ̀ ní kí í ẹ̀e ẹ̀kọ̀. Bẹ̀ẹ̀ gẹ̀lẹ̀ ní àṣà ilẹ̀ Ìjẹ̀bú náà. Ìwádíí fí hàn pé bí wọ̀n ẹ̀ fẹ̀ràn owó tó, wọ̀n kò fẹ̀ràn ogun àti wahálà rará. Èyí tọ̀ka sí ibáṣepò láàrin àwọ̀n Ìjẹ̀bú àti àwọ̀n Yorùbá. Àṣà yíí jẹ̀ yọ̀ nínú oríki púpọ̀ nínú àwọ̀n ilú Ajojúkọ̀-ọ̀mọ̀ Ìjẹ̀bú. Èrí àlàyé wa yíí hàn nínú àyọ̀lò yíí:

Onígbóo-ma-dée-má-dée
 Oníjù-má-wò-má-wò
 Eléékùlé Adéwúre
 Ọ̀mọ̀ Alágẹ̀mọ̀ méréndínlógún
 A-fidí-pòtẹ̀-mólẹ̀

Àgbàrá òjò o lóun ò wólé
 Onílé ni o ní gbà fún un
 È má folè lẹ wá nÍjèbú
 Babaa wa ò gbéwúré rí

Ohun tí a rí fàyọ ní ibi ni pé, Ìjèbú ò fẹ aawò bí ó ti wulè kó mọ. Ó hàn nínú oríkì wọn, níbi tí ọba wọn ti fi suùrù àti ọgbón inú pa ọtẹ mólẹ. Ó wá sòro kí olóríkì tábí apohùn kan ó kì Ìjèbú kó má dárúko “a-fidí-pòtẹ-mólẹ”. Wọn nigbàgbó pé ìjà tábí ogun dábí àgbàrá òjò tó n pète, pèrò láti wó ilé, sùgbón, Oba Aládé kan ní ilẹ Ìjèbú kò ní í gbà fún ún.

Oríkì Ìjèbú-Ìtelé nàà fi àbùdá Ìjèbú yíi hàn. Bí ó ti lẹ jẹ pé àtinúdà àti ọgangan ipò tí àwọn agbátèrù tíòrì ijewonúra nàà jẹrìí sí a máa fa iyatò, a rí i gbangba pé Ìjèbú ò fẹràn ọtẹ, wọn ò fẹràn ogun òun lálúrí. Èyí la sáfayọ yíi:

Omọ erin nínú igbó
 Tó pàde ọdẹ láti kete
 Atèlé fogun sílẹ
 Ó fòtẹ sílẹ
 Ó mú tajé se
 Olóye ilú
 A-lérò-ire-nínú ọpọlọ
 Omọ Alárẹ nÍjèbú
 A-fojọ-gbogbo ronú
 A-rí-dẹkun ijákadi tọsán tòru

Àrífayọ wa ní ibi ni pé, gbogbo ohun tó bá jọ ogun jọ ọtẹ, kò sí nínú èrò wọn ní ilẹ Ìjèbú. Àbùdá yíi kò mọ ní ilú tábí iletò kan, gbogbo wọn ló máa n jinnà sí ogun. Èrò ire ló máa n sọ sí wọn lókàn. Kànràn kí wọn mú togun gbó, isẹ ajé tó máa n mú owó wólé ni wọn ód mú gbó. Ohun tó sọ wọn di olówó ogun tí etí wọn ó ti nà wọnwọn-ọn-wọn, kò rí bèẹ ní tọrò Ìjèbú. Èyí la rí nínú oríkì Ìtelé-Ìjèbú lókè yíi.

Ìjẹwónúra Àsà Oko-Òwò nínú Oríkì Ilẹ-Ìjèbú

Ìrankùn ló ran imú, ohun tó ran oko-òwò ilẹ Ìjèbú lówó di òde-òní ni gbòngbò tí wọn ti ta nípa òwò láti ibèrè pèpè. Nínú itàn wọn, àwọn Ìjèbú ló máa n ra erú láti ọwọ àwọn èyà miíràn tà fún àwọn Ọyínbó. Èyí mú kí òwò erú tiwọn ó gbówó lórí ju ti àwọn èyà miíràn lọ. Bí a bá wá ti ibi isàná èyí kíyè sí òògùn, a le sọ pé, òun ló mọ wọn lára di òní olóníí. Ọnánúgà (1997:26) là á mólẹ pé:

Ìjẹ̀bú-Òde became an important centre... trade route to the interior. Trade in native cloth developed between 1500 and 1700 AD... increased wealth from the internal and international trade with Brazil was an important factor which helped the growth of Ìjẹ̀bú-Òde.... Slave trade and inter-tribal wars had an extra adverse effect on the growth of Ìjẹ̀bú-Òde and her trade link with rival group like Ọ̀wu, Ọ̀yó, Ìjáyè, Ìbàdàn and Benin... It was even narrated to us in the history of Ìjẹ̀bú that they invented money order in lieu of trade by barter.

(Ìjẹ̀bú-òde di ibùdó pàtàkì ... fún okòwò ṣiṣe lódò àwọ̀n tí n ẹ́ é. Okòwò aṣọ ibílẹ̀ bèrè láàrin 1500 àti 1700 AD... tí ọ̀rò-ajé fi gbèrú sí i láàrin ilẹ̀ Brazil àti Ìjẹ̀bú-Òde, ní èyí tó mú kí Ìjẹ̀bú-Òde gbèrú sí i... Okòwò erú àti ogun abélé náà ní ipa tirẹ̀ tí ó kó lórí idàgbàsókè Ìjẹ̀bú-Òde pèlú ọ̀pó ibi idókòwò wọ̀n pèlú àwọ̀n èyà Ọ̀wu, Ọ̀yó, Ìjáyè, Ìbàdàn àti Benin... A tilẹ̀ gbọ ọ̀ nínú itàn àwọ̀n Ìjẹ̀bú-Òde pé, àwọ̀n ni wọ̀n dá owó lílò sílẹ̀ dípò okòwò tí wọ̀n n pè ní ifojà-gbojà.)

Àyọ̀lò òkè yíi túbọ̀ fi hàn pé Ìjẹ̀bú-Òde kọ̀ àṣà òwò ṣiṣe láti ara itàn wọ̀n láti ipilẹ̀. Nínú itàn Ìjẹ̀bú, wọ̀n tètè jájú sí òwò ṣiṣe nípasẹ̀ ọ̀wò erú, òwò nńkan ogun àti ipààrọ̀ owó pèlú òwò aláfídí. A rí èrì èyí nínú:

Bí wọ̀n bá mre Jẹ̀bú
 Bí wẹ̀n mọ̀wó nọ̀wọ̀
 Múlẹ̀ omu Ajẹ̀bú Omóde
 Kí wẹ̀n má gbàgbé kóbòkóbò
 Kijẹ̀bú mọ̀wọ̀ ralápò
 Kẹ̀nn ròòwó mú wá
 Bí wọ̀n bá wọ̀nú ilẹ̀
 Dùgbẹ̀ dùgbẹ̀ rowó sílẹ̀ nímí ráàpò
 Anówó sínlẹ̀ níyẹ̀wù
 Omu Ajẹ̀bú Omíde
 Omu Ajogun oolu ogbonran gadandandaáàràkò
 Ìjẹ̀bú nỌ̀yìnbo wọ̀yọ̀ wọ̀yọ̀ rí bẹ̀
 Kí wẹ̀n tó kówó wá
 Núlẹ̀ baa wẹ̀n
 Mẹ̀yin ree nbọ̀yìnbo sọ̀wò pò

Ìlájú sí òwò wà láàrin Ìjẹ̀bú àti àwọ̀n èyà miiran kí àwọ̀n Ọ̀yìnbo tó dé. Ìgbà tí wọ̀n dé tán ló tún wá búréké sí i nítorí ipilẹ̀ ti wà tẹ̀lẹ̀ Èyí ni Ọ̀nánúgà (1997:26) mẹnú bà lókè. Èyí tó tún dàbí èyí ni oríkì Ìtèlè-Ìjẹ̀bú yíi:

E má folé lẹ̀ wá

A mọhun wọn n fowó se
 A mọnà ojà tówó ojà n tà
 Ilé ayé n be lójúde Awùjalẹ
 Ilú ajé n be lójúde oba wa

Oríki yíi àti àwọn mìíràn tó tún dàbí rẹ jẹ kí a máa pé iran olóko òwò ni ilẹ̀ Ijẹ̀bú láti ibèrèpèpè àti láyẹ̀ òde-òní. Àṣà yíi jẹ wọnú àwọn èyà ilẹ̀ Ijẹ̀bú gégé bí èrò àwọn àgbáterù tíórì ijẹwónúra àṣà.

Àgbáloḡbábò

Ó hàn gbangba nínú iwádií yíi láti ibèrè pé àṣà àti iṣe àwọn Ijẹ̀bú lápapò tí ó jẹ wọnú ara lólókan-ò-jòkan ni orisun ètò-ibára-eni-gbèpò wọn tí ó jọ ara. A tún rí i nínú iwádií yíi pé oríki àwọn oba aládé ilẹ̀ Ijẹ̀bú jẹ àpẹrẹ̀ iṣelójò àṣà àti iṣe wọn. A rí àpẹrẹ̀ àwọn àṣà tí ó jẹ yọ nínú oríki àṣàyàn àwọn oba aládé ilẹ̀ Ijẹ̀bú, ní èyí tí ó tóka sí i pé ijẹwónúra àṣà àwọn èyà Yorùbá mìíràn bí Ọ̀yó, Ègbá àti àwọn mìíràn bẹ̀è wà nínú àṣà ilẹ̀ Ijẹ̀bú. Bí a bá tún kíyèsí àwọn àṣà tí a tóka sí nínú iṣe yíi bí ilépa owó, ọ̀rò èsin ibílẹ̀, ifaàyè-gba-àlàáfíà àti itepele-mó-okòwò, a ó rí i pé àṣàyàn ni àwọn àṣà náà. Èrì ijẹwónúra àṣà tó n fi ibàṣepò láárin iran Yorùbá yòókù àti àwọn ilẹ̀ Ijẹ̀bú fi ara hàn nínú itupalẹ̀ oríki àṣàyàn àwọn oba aládé wọn.

Ìwé itókasi

- Adams, J. (1997) (ed.) *Men of the Global South: A Reader*. New Haven: Zed Books. o.i. 51-55
- Adéoyè, C.L, (1979) *Àṣà àti Iṣe Yorùbá*, Ìbàdàn: Oxford University Press
- Adéyemí, OL. (2006) *Tíórì Litírésò ní Èdè Yorùbá*. Ijẹ̀bú-Òdé: Shebiotimò Publications.
- Ajibádé, G. O (2009) *Finding the Female Voice: A Socio-Cultural Appraisal of Yorùbá Nuptial Poetry*. Germany. Rudiger Koppe Verlag.
- Ajibádé, G.O. (1999) “Yorùbá Women Govern Their Men: A Socio-religious Approach to Feminism”. *Ifẹ̀ Social Sciences Review*, vol. 17. (No. 2);, o.i. 194-293.
- Ajibádé, G.O. (2002) “Àgbéyèwò Awo Ọ̀sun àti Àwùjọ Ọ̀sogbo nínú Iṣe-Ọ̀nà-Ajeméwì àti Ajemáwòrán”, Ph.D. Thesis, Ifẹ̀: Obáfẹmi Awólówò University.
- Ajibádé, G.O. (2003) “A Sociological Analysis of Yorùbá Male Personal Oríki (Oríki Àbísò)”. *Ifẹ̀ Journal of Theory and Research in Education, (IJOTRE)*. o.i. 90-96.
- Arómọláràn, A. àti Mustapha, O. (1975) *Akọmọlédè Ìjìnlẹ̀ Yorùbá:Ìwé Kẹta*, Lagos: Macmillan

- Barber, K. (2002) "Diffusion in Literature", *Journal of Aesthetics and Art Criticism*. No 32. Pp 120-138.
- Culler, J. (1997) *Literacy Theory: Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Dean (1997) *Diffusionism in Folktale*. (Translated and Edited by Parshleys, H.M.), New York: Knopf.
- Ìdòwú, E.B. (1962). *Olódùmare: god in Yorùbá Belief*. Lagos: Longman Nigeria limited.
- Ìṣòlá, A. (2009). *Making culture Memorable: Essay on Language Culture and Development* Ìbàdàn: Hope Publication.
- Ìṣòlá, A. (2010) 'The Challenging of Safeguarding African Cultures' in S. Adébàjò. *Lecture Series in the Humanities: College of Humanities Publications*. Ìjẹ̀bú-Òde: TASUED Vol.I, No.III. pp. 54-72.
- Mesoudi, N. (a.wy) (2006) *Cultural Perspective*. New York: University Press, pp 137.
- Ọ̀báfẹ̀mi, O. (1997) "Literature and Society on Border of Discourse", *Inaugural Lecture Series*, 49, University of Ìlorin, Ìlorin.
- Ọ̀jọ́, H. (1982). "Àṣà Ọ̀mólúwàbí" nínú Ọ̀lájúbù, O. (ol) Ìwé Àṣà Ìbílẹ̀ Yorùbá o.i. 18-29. Lagos: Longman Nigeria Limited.
- Ọ̀láníyì, J. O. (2011) "Modern Political Structure: A terrible shrinking of Traditional Yorùbá Leadership Roles" nínú Médùbí D., (ol) *Yorùbá Traditional Leadership*. Ìbàdàn: University Press, o.i. 421-469.
- Ọ̀nànúgà, C.O. (1997) "Age grades Among The Ìjẹ̀bú People", M.A Dessertation, Institute of African Studies, Ìbàdàn, University of Ìbàdàn.
- Ọ̀pẹ̀fẹ̀yítímí, A. (2012) "Womb to Tomb" Yorùbá Women Power Overlife and Death", *Ifẹ̀ Annal of the Institute of Cultural Studies*. Ọ̀báfẹ̀mi Awólówó University, Ilé-Ifẹ̀ No. 5, o.i. 57-67.
- Ọ̀pẹ̀fẹ̀yítímí, A. (2014) *Tíọ̀rì àti Ìṣowọ̀lo-Èdè*. Ọ̀ṣogbo: Tanímòhìn-Ọ̀lẹ̀ Press
- Pemberton, H. E. (1936) *A Reader's Guide of Contemporary Diffusionism in Literary Criticism*. New York: Harvest Wheatsheat.
- Richerson, M. J. (2005). *History Cultural Evolution*, Germany. UNESCO. Foothnightly Press Services.
- Rogers, F. (1962) *Collected Works on Cultural Theory*, Maslow: Progress Publishers.
- Rogers, F., Marie, M., Torben, J. J., Tore, K., Jens, N. J. (2003) *Diffusion of Language change: Accomodation to a moving target*. New York: Harvest Wheatsheat.